

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ»

دانشکده ادبیات

گروه تاریخ

عنوان پایان نامه:

تاریخ آموزش پزشکی در مدرسه

دارالفنون و نتایج آن

نگارش:

شهرام رستمی

استاد راهنما:

دکتر محمد رضا نصیری

استاد مشاور:

دکتر مهدی محقق

رشته تحصیلی:

تاریخ ایران دوره اسلامی

مقطع: کارشناسی ارشد

سال 1388 هجری شمسی

تقدیم به پدر و مادر دلسوزم
برادر و خواهر مهربانم

سپاس و تشکر از تمام کسانی که در تهیه این پایان نامه با من همکاری کردند. بالخصوص دکتر نصیری که راهنمایی های ایشان در بسیاری از موارد برای من راهگشا شد. همچنین از دکتر خسروبیگی مدیرگروه محترم ، وظیفه شناس و پرتلاشمان تشکر ویژه ای دارم.

چکیده

از نوآوری‌های امیرکبیر تأسیس دارالفنون بود. یکی از هفت شعبه مدرسه دارالفنون، رشته پزشکی بود. در این پژوهش نحوه و چگونگی آموزش پزشکی در این مدرسه شرح داده شده است و تغییر و تحولاتی که در اثر این فرآیند در پزشکی ایران ظاهر گردید، در هفت مقوله طب تشریح و کالبد شکافی، عمل سنگ مثانه، تعمیم آبله کوبی همگانی، ایجاد بیمارستان‌های جدید، مجلس حفظ الصحة، لزوم داشتن تصدیق برای پزشکان و تحول در داروسازی بررسی و تبیین شده است. همچنین به شرح حال، آثار و تألیفات و نوآوری‌های معلمان و مدرسانی که در این امر تأثیرگذار بودند، پرداخته شده است. این افراد به دو دسته معلمان خارجی و ایرانی تقسیم‌بندی شده‌اند. معلمان خارجی عمدتاً معلّم طب فرنگی مدرسه بودند. شاخص‌ترین آنها دکتر پولاک، دکتر طولوزان و دکتر شلیمر هستند که با تربیت شاگردان و تألیف آثار ارزشمند، به ترویج و رواج طب جدید در ایران کمک کردند. مدرسین ایرانی دو دسته هستند دسته اول طبیبان سنتی هستند که عهده‌دار

تدریس طب ایرانی یا سنتی در مدرسه دارالفنون شدند.
دسته دوم هم پزشکان فارغ التحصیل مدرسه دارالفنون بودند که پس از فارغ التحصیل شدن و دسته ای از آنها پس از ادامه تحصیلات تکمیلی، تدریس طب نوین را در مدرسه به عهده گرفتند. شاخص ترین چهره های این دسته دکتر علی اکبرخان نفیسی ناظم الاطبا ، دکتر محمد کرمانشاهی و دکتر خلیل خان ثقفی اعلم الدوله هستند که راه معلمان اروپایی خود را ادامه دادند.

کلید واژه

طب دارالفنون، پزشکی، حکیم‌باشی، تشریح و کالبد شکافی، جراحی، طب سنتی، طب فرنگی.

فهرست مطالب صفحه

فصل اول : کلیات

- 2..... طرح مسأله
- 2..... سؤالات اصلي و فرعي
- 3..... فرضية اصلي و رقيب
- 3..... نقد منابع
- 5..... محدودة مكاني و زماني
- 6..... ضرورت پژوهش
- 6..... نوآوري
- 7..... روش تحقيق
- 7..... روش تحليل
- 7..... تعريف مفاهيم
- 7..... ساختار تحقيق

فصل دوم : آموزش پزشکی در مدرسه دارالفنون

- 10..... تأسيس دارالفنون
- 14..... نگاهی به پیشینه آموزش طب در ایران
- 17..... تحصیل در مدرسه دارالفنون با تأکید برآموزش طب
- 23..... شرایط ورود به مدرسه

24	دروس مدرسه طب
24	طب ايراني
25	طب اروپايي
29	جدال اطباي سنتي و دانش آموختگان طب دارالفنون	
32	انحطاط دارالفنون
38	مکاتب چهارگانه آموزش طب
40	استقلال شعبه طب از مدرسه دارالفنون
فصل سوم : تغيير و تحولات پزشکي پس از تأسيس مدرسه		
دارالفنون		
43	تشریح و کالبد شکافی
46	عمل سنگ مثانه
48	مجلس حفظ الصحه
52	ايجاد بیمارستان های جدید
60	آبله کوبی
67	لزوم داشتن تصدیق طبابت
73	تحول در داروسازی
فصل چهارم : معلمان و مدرسان خارجي طب دارالفنون		
85	دکتر یاکوب ادوارد پولاک

102	دکتر طولوزان
107	دکتر لویی یوهان شلیمر
111	دکتر آلبو
115	معلمین فرانسوی دارالفنون در زمان مظفرالدین شاه
116	دکتر راتولد
117	دکتر بازیل
117	معلمین آلمانی دارالفنون در زمان مظفرالدین شاه
فصل پنجم : معلمان و مدرسان ایرانی طب دارالفنون		
122	میرزا احمد طبیب کاشانی
123	میرزا ابوالقاسم حکیمباشی
124	میرزا رضا دکتر
125	میرزا علی دکتر
127	میرزا سید حسین خان نظام الحکماء
132	میرزا زین العابدین خان مؤتمن الاطباء
138	علی اکبر خان نفیسی ناظم الاطبا
143	میرزا زین العابدین خان لقمان الممالک
145	میرزا ابوالحسن خان بهرامی
147	دکتر محمد کرمانشاهی

155	دکتر خلیل خان ثقفی اعلم الدوله
163	نتیجہ گیری
165	فہرست منابع

فصل

اول : کلیات

1) طرح مساله

پس از فوت محمدشاه قاجار در سال 1264 ق، ناصرالدین میرزا ولیعهد بر اثر تدبیر و کفایت پیشکار خود میرزا تقی خان که سمت وزارت نظام آذربایجان را نیز داشت، به سلطنت رسید و از تبریز عازم تهران گردید. وزیر نظام در بین راه به لقب امیرنظام و پس از رسیدن به تهران و تاجگذاری رسمی شاه، به اتابک ملقب و به مقام صدر اعظمی نائل گردید. بعدها او به نام امیرکبیر خوانده شد.

از نوآوری های امیرکبیر تأسیس دارالفنون است. پس از تأسیس و شروع به کار رسمی مدرسه دارالفنون در روز یکشنبه مورخ 5 ربیع الاول 1268 ق / 28 سپتامبر 1851 م، یعنی سیزده روز پیش از قتل بانی آن یعنی امیرکبیر، آموزش پزشکی به شیوه نوین در این مدرسه دایر شد. پس از آموزش این شیوه پزشکی تغییر و تحولات قابل توجهی در پزشکی ایران روی داد. لذا در این تحقیق سعی شده است ابتدا تاریخ آموزش پزشکی در این مدرسه شرح داده شود

و سپس ، تغییر و تحولاتی را که در اثر این اتفاق ، در پزشکی معاصر ایران روی داد ، مورد بحث و بررسی قرار گیرد .

(2) سوالات اصلی و فرعی

در این تحقیق سعی شده است به سوالات و پرسش‌های ذیل ، پاسخ داده شود .

آموزش پزشکی در دارالفنون به چه صورت بود؟ وضعیت پزشکی قبل از آن به چه صورت بود؟ پس از ایجاد مدرسه دارالفنون و تدریس این نوع پزشکی، چه تغییر و تحولاتی را در این عرصه شاهد بودیم؟ استادان و فارغ التحصیلان برجسته و تأثیرگذار در این عرصه، چه کسانی بودند؟ پزشکی دارالفنون تا چه حد با پزشکی روز دنیا و ممالک متمدنه آن روزگار فاصله داشت؟

(3) فرضیه اصلی و رقیب

فرضیه اصلی: آموزش پزشکی به شیوه نوین در مدرسه دارالفنون سبب تغییر و تحولاتی در پزشکی ایران شد که مصداق آن را در طب تشریح و کالبد شکافی، تعمیم آبله کوبی، ایجاد کمیسیون پزشکی یا شورای بهداشتی، لزوم

تصدیق داشتن پزشکان، ایجاد بیمارستان‌های نوین و تحول در داروسازی شاهد هستیم. هر چند که این آموزش، به دلیل بی سابقه بودن در ایران و وجود مشکلاتی در این زمینه، در ابتدا و عمدتاً در دوران‌های اول با نقص‌هایی همراه بود. با این حال آموزش این شیوه پزشکی، تغییر و تحول از طب سنتی به طب جدید را در پزشکی ایران، سبب گردید.

فرضیه رقیب: آموزش پزشکی در مدرسه دارالفنون، تغییر و تحولات چندانی را در پزشکی ایران، ایجاد نکرد چرا که این آموزش، ناقص بود و سطح آن با ممالک متمدنه آن روزگار، فاصله داشت. و به دلیل همین نقص، دستاوردهای آن نیز ناقص بود و به شکست انجامید.

4) نقد منابع

منابعی که برای نگارش این تحقیق از آنها استفاده شده است، می‌توان به سه دسته اول و دوم و سوم تقسیم کرد. منابع دسته اول آنهایی هستند که در زمان موضوع مورد نظر ما (1268-1337ق.) نگاشته شده باشند. در این دسته روزنامه‌هایی چون وقایع اتفاقیه، روزنامه دولت علیه

ایران و کتاب سفرنامه دکتر پولاک شایسته اعتنای خاصی هستند. چرا که دو روزنامه مذکور همیشه اتفاقات و رویدادهای مهم آن زمان ایران را منعکس کرده و در بعضی از شماره‌های خود به اتفاقات، رویدادها و دستاوردهای مهم پزشکی دارالفنون، اشاره کرده‌اند. کتاب سفرنامه دکتر پولاک که خود استاد طب دارالفنون بوده، دارای اهمیت خاصی می‌باشد چرا که پزشکی دارالفنون و پیشرفتهای آن و کم و کاستی‌های آن از دیدگاه معلم طب دارالفنون، تشریح شده است. کتاب‌های گنجینه دارو و درمان از علی پرتو، شفائیه از حکیم شلیمر، کتاب‌های امراض مقاربتی و بیماری‌های اطفال از دکتر محمد کرمانشاهی هم از اهمیت خاصی برخوردار هستند چرا که از دیدگاه استادان بعدی طب دارالفنون نگاشته شده‌اند و این می‌تواند ما را در نگاه فرآیندی به پیشرفت طب نوین ایران کمک کند و ما بتوانیم تحلیلی از پزشکی دارالفنون داشته باشیم. از همین دسته اول کتاب‌هایی هستند که هر چند موضوع آنها پزشکی نبوده و یا نویسندگان آنها طبیب نبوده‌اند، اما به دلیل مستند و

هم عصر بودن می‌توانند شایسته اعتنا باشند و در آنها برخی اطلاعات پراکنده‌ای در باب موضوع مورد نظر ما هست که با مقایسه آن مطالب با مطالب مندرج در کتاب‌های استادان طب دارالفنون، می‌توانیم از آنها استفاده بهتری داشته باشیم و به بازسازی موضوع مورد نظر کمک کنیم. از این طیف می‌شود به کتاب‌های تاریخ بیداری ایرانیان از ناظم الاسلام کرمانی، المآثر و الآثار و مرات البلدان و خاطرات از محمدحسن‌خان اعتماد السلطنه، حیات یحیی از یحیی دولت‌آبادی، سفرنامه مادام دیالافوآ، کتاب سه سال در دربار ایران از دکتر فوریه، مقالات گوناگون از خلیل‌خان ثقفی اعلم الدوله اشاره کرد.

دسته دوم منابعی هستند که پس از سال 1337 ق/1297 ش، نگاشته شده‌اند. این دسته منابع از دو جهت قابل اعتنا هستند از یک جهت چون به فاصله کمی پس از موضوع مورد نظر نگاشته شده‌اند قابل توجه هستند. از سویی دیگر بعضی از آنها ممکن است به دلیل همین فاصله زمانی، بعضی حقایق را تحریف کنند که بایستی به موارد آسیب‌شناسی آن توجه شود. از این دسته، عمده‌ترین آنها کتاب تاریخ

پزشکی از سیریل الگود، راهنمای دانشکده پزشکی، مجله جهان پزشکی، کتابهای آقای حسین محبوبی اردکانی و ... می‌باشند.

دسته سوم هم کتابهایی هستند که در طی چند سال اخیر و عمدتاً پس از پیروزی انقلاب اسلامی نگاشته شدند. این دسته منابع عمدتاً با تکیه بر داده‌ها و آمار و ارقام و اطلاعاتی که منابع دسته دوم و اول (مذکور در همین رساله) در اختیار آنها قرار می‌دهند، نوشته شده‌اند که از عمده‌ترین آنها می‌توان به کتاب تاریخ پیشرفتهای پزشکی در 70 سال اخیر از ابراهیم سعادت، کتابهای آقای حسن تاج‌بخش، و کتاب تاریخ پزشکی معاصر از جواد هدایتی و کتاب آقای محمدتقی سرمدی اشاره نمود. البته در میان این دسته، یک کتاب شایسته‌ی اعتنای خاصی است و آن کتاب تاریخ طب و طبابت در ایران تألیف محسن روستایی می‌باشد. این کتاب به دلیل اینکه مؤلف آن در سازمان اسناد کار می‌کند و به اسناد پزشکی یکصد سال اخیر ایران دسترسی داشته است، شایسته‌ی توجه ویژه‌ای است. همچنین برخی از همین اسناد را در کتابش انتشار داده است

که در این تحقیق در پاره‌ای موارد بدان‌ها استناد شده است. به علاوه وی در تألیف کتابش از منابع شفاهی مستند هم استفاده نموده است بدین صورت که در بعضی موارد با فامیل‌ها و نوه‌های برخی از استادان طب دارالفنون، گفتگوی مستقیم و رودرو داشته و در برخی موارد از اسناد خانوادگی آنها استفاده نموده است که مجموعه این ویژگی‌ها کتاب وی را در جایگاه خاصی قرار می‌دهد.

5) محدوده مکانی و زمانی

از لحاظ محدوده موضوعی این تحقیق به آموزش پزشکی در دارالفنون و تغییرات و تحولات ناشی از آن می‌پردازد. و منظور از مدرسه دارالفنون صرفاً مدرسه دارالفنون تهران می‌باشد نه سایر مدارسی که در آن زمان و یا پس از آن در شهرهای گوناگون ایران با نام دارالفنون ایجاد شدند. از لحاظ زمانی هم، محدوده تحقیق مورد نظر از سال تأسیس دارالفنون یعنی سال 1268 ق تا سال 1337 ق، یعنی سال استقلال مدرسه طب از دارالفنون و جدا شدن آن می‌باشد.

6) ضرورت پژوهش

با توجه به اینکه درباره این موضوع، در سال های اخیر به طور همه جانبه و نظامند تحقیق و پژوهش چه در سطح رساله و چه در سطح کتاب، کار جالب توجهی انجام نشده است، این خود ضرورت تحقیق را در این موضوع ایجاب می کند. در واقع کارهای انجام شده به بخشی از موضوع مورد نظر پرداخته اند و موضوعی با این عنوان و با این ویژگیها، برای اولین بار در این تحقیق ارائه می شود. به عبارت دیگر پس از ایجاد مدرسه دارالفنون تغییر و تحولات گسترده ای را در پزشکی ایران شاهد بودیم که درک این فرایند، نیازمند تحقیقی جامع و نظامند در مورد پزشکی دارالفنون است که در این تحقیق بدان پرداخته می شود.

7) نوآوری

این پژوهش تغییر و تحولات پزشکی را پس از ایجاد مدرسه دارالفنون مورد بررسی قرار می دهد که در کارهای انجام شده از آن غفلت شده است، یا چندان برجسته جلوه داده نشده است که در این تحقیق سعی شده است به این جوانب

پرداخته شود. از سوی دیگر در تاریخ‌نگاری نوین، پرداختن به موضوعات اجتماعی و عمدتاً غیرسیاسی تاریخی، از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است که این موضوع تحقیق هم، با همین نگرش و تفکر انتخاب شده است.

8) روش تحقیق

روش تحقیق در این رساله روش مطالعه کتابخانه‌ای است. بدین صورت که با حضور در کتابخانه و امانت منابع مورد نظر، با یادداشت برداری از آنها به نقد و تحلیل داده‌های برخاسته از این متون پرداخته شده است.

9) روش تحلیل

روش تحلیل در این تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی است. بدین صورت که در ابتدا یا نگاشتن شرحی توصیفی از یک مطلب، به تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده پرداخته شده است.

10) تعریف مفاهیم

در این تحقیق یک سری اصطلاحات استفاده شده است که ممکن است معانی دوپهلویی داشته باشند. لذا سعی شده است به